

Avauksia ja keskustelua

Sosiologian kriittinen nykytietoisuus

Pekka Sulkunen

Viimeistään arabikevään jälkeen on selvää, että yksi keskeinen yhteiskunnallinen kysymys on nykymaailmassa sama, joka synnytti sosiologian eurooppalaisena ajatusmuotona ja intellektuaalisena projektina vähän yli sata vuotta sitten. Mitä tapahtuu, kun yksinvaltainen poliittinen vanne ei kestä pitämään yhteiskuntia koossa, ja millä edellytyksillä ne voivat hallita itse itseään niin, että politiikka vastaa yhteiskunnan tarpeisiin mutta ei ole sen järjestyksen syy?

Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen syntynyt kolmas modernisaation aalto ei näytä olevan yhtään tuskattomampi kuin kaksi edellistä, eli Euroopan teollistuminen seurauksineen ja toinen teollinen vallankumous viime vuosisadalla. Diktatuurien vanteiden katkeilu ei itsekseen tuota sosiaalisia siteitä, jotka valjastaisivat poliittiset prosessit tarpeisiinsa. Myös kehittyneissä moderneissa yhteiskunnissa politiikka on kriisisä. Edustuksellinen demokratia edellyttää, että yhteiskunnassa on ryhmiä, jotka tunnistavat omat intressinsä, tietävät ketkä niihin kuuluvat ja kykenevät perustelemaan omat etunsa yhteiskunnan yleisenä etuna. Edustuksellisuus ei

siis ole vain sitä, että osa yhteiskunnan jäsenistä valtuutetaan tekemään päätöksiä muiden puolesta, vaan se tarkoittaa poliittisen järjestelmän riippuvuutta sosiaalisesta rakenteesta. Tämä edellyttää, että on olemassa yhteisiä perusteluperiaatteita kuten yksilön vapaus ja oikeudet sekä jonkinlainen käsitys oikeudenmukaisuudesta, yhdenvertaisuudesta ja vallankäyttäjien vastuullisuudesta, eli kuten nykyään sanotaan, tilivelvollisuudesta äänestäjille. Kun näitä periaatteita verrataan todellisuuteen eri ryhmien ja intressien näkökulmasta, syntyy kriittinen nykytietoisuus, tai pikemminkin keskenään ristiriitaisia poliittisia tietoisuuksia todellisuuden tilasta ja siitä, miten sitä pitäisi muuttaa.

Sekä diktatuureista ulos murtautuvat että vanhemmat modernit yhteiskunnat kaipaavat sosiologista analyysia. Edustuksellinen demokratia on yksi tapa ylläpitää neuvottelusuhde ryhmien ja intressien välillä ja sitoa ne toisiinsa. Tiedetään, että se ei ole ainoa eikä välttämätön teollistumisen tai kapitalismin tulos eikä myöskään edellytys, mutta siitä meillä on länsimaissa eniten kokemusta, ja kokemus on seuraava.

Valistuksesta lähtien yhteiskuntatieteilijät ovat tienneet, että demokratia on jännitteinen tila "tasavaltaisen terrorin" eli yhdenmukaisuuden vaatimuksen ja autonomisen toimijuuden välillä. Uusilla demokratioilla on vetoa edelliseen, vanhoilla jälkimmäiseen, ja neoliberaali sopi-

musyhteiskunta yhdistää piirteitä molemmista. Jean-Jacques Rousseau keksi 1700-luvun puolivälissä ajatuksen yleistahdosta, joka kulkeutui republikaaniseen perinteeseen. Se muodostui oletukseksi demokraattisesti muodostuneen poliittisen tahdon sitovuudesta suhteessa kaikkiin yhteiskunnan jäseniin. Reinhart Koselleckin, Jacques Donzelot'n, Claude Lefortin ja monen muun työt ovat osoittaneet, miten helposti tuo oletus taipuu totalitaariseksi yhdenmukaisuuden vaatimukseksi. Myös Pohjoismailla on jakobinistiset, yhdenmukaisuutta vaativat perinteensä. Kieltolait, sukupuolisuuden sääntely ja uskonnon läheinen yhteys valtioon ovat esimerkkejä tästä. Intellektuellien kapinaa yhdenmukaisuuden vaatimusta vastaan on esiintynyt aina, mutta vasta 1960-luvulla alkanut radikalismi sai kriittisen nykytietoisuuden padot murtumaan. Pohjoismainen hyvinvointivaltio on ollut individualistinen projekti: se on tarjonnut yksilöille turvan, joka on riippumaton traditionaalisista siteistä, ja onnistunut hyvin ainakin tämän periaatteen hyväksyttävyyden saavuttamisessa. Mutta kun ihmiset alkavat pitää itsemääräämisoikeuttaan eli toimijuuttaan itsestäänselvyytenä, he alkavat vaatia oikeutta myös erilaisuuteen ja ainutkertaisuuteen, ei vain tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen. Tästä seuraa monenlaisia ristiriitoja, joista yksi on se, että ryhmien ja intressien tunnistaminen ja erotaminen toisistaan vaikeutuu.

Sosiologian suuri tehtävä on ollut tasapainoehtojen määrittely yhdenmukaisuuden ja toimijuuden välisessä jännitteessä.

Toisen modernisaation kypsässä vaiheessa hyvinvointivaltion ongelma oli juuri erilaisuuden ja oikeudenmukaisuuden yhteen sovittaminen. Erik Allardt'n teoria työnjaosta ja yhdenmukaisuuden paineesta oli nerokas analyysi siitä, miten käy, jos tämä ei onnistu. Syntyy joko pakkovaltaa tai normittomuutta eli anomiaa. Analyysi pitää pääpiirteissään paikkansa edelleen. Poliittisista

vanteistaan eroon rimpuilevat yhteiskunnat ovat taipuvaisia pakkovaltaan, kypsemät demokratiat anomiaan. Pakkovalta eli yhdenmukaisuuden vaatimus saattaa edetä totalitarismiin saakka, kuten Turkissa, jonka tasavaltainen historia on tästä onneton esimerkki. Uskonnon suhteen neutraali kemalismi, joka alkuaan perustui Ranskan valtakumouksen tasavaltaisille vapausperiaatteille, on muuttunut vuonna 1922 perustetun tasavallan edistyksellisestä valtioideologiasta konservatiiviseksi nationalismiksi, jota vastassa on islamistinen, yhtä vähän erilaisuutta sietävä vaihtoehto. Näin voi käydä muissakin uusissa demokratioissa.

Anomia eli yhdenmukaisuuden paineen vähäisyyttä on nykyään se, että erilaisuuden kokemukset eivät liity ryhmiin ja intresseihin vaan ovat satunnaisia, valinnaisia ja korostavat erillisyyttä ja ainutkertaisuutta. Ei ole kummoinkaan paradoksi, että individualistinen erillisuus johtaa lopulta samanlaisuuteen, jota paetakseen ainoa vaihtoehto on joskus turvautua äärimmäisyyksiin ja väkivaltaan. Tutkimusryhmämme havaintojen mukaan Suomi on tässä suhteessa poikkeuksellisen individualistinen maa.

Erot ja intressit ilmenevät mielikuvina, merkkeinä. Niitä voi olla kahdenlaisia: ne joko viittaavat todellisiin sosiaalisiin suhteisiin tai ne ovat symbolisia, mielikuvia joiden yhteys neuvoteltavissa oleviin etuihin ja oikeuksiin on enemmän tai vähemmän satunnainen, kuviteltu tai muuten hämärä. Uskonto, etnisuus, kansallisuus ja monet muut symbolit ilmentävät usein todellisia etuja ja oikeuksia, joista voi tehdä kompromisseja. Mutta samat edut ja oikeudet voisivat ilmetä muullakin tavalla, eikä symboleista itsestään voi neuvotella. Symbolit ovat pahoja ajan merkkejä, ja symbolisaatio on rauhan vihollinen. Kun erot ja intressit symbolisoituvat uskonnoksi, etnisyydeksi, kansallisuudeksi tai muulla tavalla mielikuvituksen tuotteeksi, niistä ei voi tehdä kompromisseja, vaan ainoastaan taistella. Kun jäsenyys yhteiskunnassa

ei kanavoidu edes symboleiksi saati toiminnaksi, tapahtuu murhia ja julmuuksia.

Sosiologia syntyi intellektuaalisena projektina selittämään, miten autonomisten toimijoiden yhteiskunta on mahdollinen ilman poliittista ja väkivaltaan perustuvaa pakkoa. Tämä vaatii neuvotteluja ja kompromisseja, joiden mahdollisuuden tunnistamisessa sosiologeilla on nyt valtavasti enemmän tekemistä kuin valistuksen aikaan, jolloin ajatuksen kehittäminen alkoi.